Acta Militaria Mediaevalia XVI
Kraków–Sanok–Wrocław 2020, 247-254.
DOI: 10.48280/AMMXVI.2020.012.

*Radosław Zdaniewicz**

MILITARIA Z BADAŃ FOSY ZAMKU W RYCZOWIE NA JURZE KRAKOWSKO-CZĘSTOCHOWSKIEJ[1]

Abstract: Individual fragments of riding gear and side arms were discovered in the course of archaeological works carried out in 2019 within the remains of the moat surrounding Castle Ryczów in the Kraków-Częstochowa Jura in the past. These finds are two fragments of iron spurs and the tang of a battle knife / knife-shaped dagger. These artefacts were discovered together with numerous pottery shards related to the use of this residential and defensive premise in the 14th century.

Key words: Late Middle Ages, castle, Kraków-Częstochowa Jura, spurs with rowels, battle knife / knife-shaped dagger.

Received: 22.03.2020; **Accepted:** 21.08.2020; **Revised:** 24.08.2020.

Citation: Zdaniewicz R. *Militaria z badań fosy zamku w Ryczowie na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej*. "Acta Militaria Mediaevalia" XVI, 247-254. DOI: 10.48280/AMMXVI.2020.012.

Zamek w Ryczowie (pow. zawierciański, woj. śląskie) wzniesiony został w obrębie rozległego ostańca skalnego, górującego ponad okolicznym, stosunkowo płaskim terenem. W południowo-zachodniej jego części zachowały się relikty murów kamiennej budowli o charakterze rezydencjonalno-obronnym (Bogdanowski 1964, 20). Głównym elementem założenia był w przeszłości dom zamkowy, o formie dwu- lub trzykondygnacyjnej na planie czworoboku, zbliżonego do trapezu o wymiarach 16,0 × 11,0 × 12,5 × 10,0 m. Zarys budynku był ściśle wkomponowany w nierówną płaszczyznę skały. Mury zamku wzniesiono z warstwowanych warstw kamieni wapiennych, połączonych zaprawą wapienną, które od zewnątrz wzmocnione zostały przyporami (Guerqin 1984, 278; Kajzer, Kołodziejski, Salm 2001, 436). U podnóża reliktów domu zamkowego, od strony północnej, pierwotnie istniało podzamcze, o wymiarach około 15 × 25 m, otoczone podobnie jak cały ostaniec wałem, fosą oraz zapewne palisadą (ryc. 1). Brak zachowanych źródeł pisanych uniemożliwia obecnie ustalenie, czy założenie wzniesione zostało z inicjatywy króla, czy też było fundacją prywatną[2]. Podzamcze, fosa i wał zostały rozpoznane w trakcie badań w l. 1990-1991 (Pierzak, Rozmus 1994)[3]. Czas funkcjonowania zamku określony został na podstawie znalezisk na XIV-XV w. Należy przy tym podkreślić, iż powstanie zamku w Ryczowie wiąże się być może z podjętą przez króla Kazimierza Wielkiego (1333-1370) akcją budowy systemu obronnego na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej (Bogdanowski 1964, 6-16). Leszek Kajzer, Stanisław Kołodziejski i Jerzy Salm (2001, 436) wiążą powstanie obiektu raczej ze schyłkiem XIV w. Kwestia ta wymaga z pewnością dalszych badań architektoniczno-archeologicznych, szczególnie w obrębie trudno dostępnego domu zamkowego górującego na szczycie odizolowanego ostańca skalnego.

* Górnośląska Pracowania Archeologiczna, Gliwice, Polska; ORCID: 0000-0001-5816-1075; e-mail: gparcheolog@gmail.com.

[1] Artykuł powstał w ramach prowadzonej działalności gospodarczej (klasyfikacja PKD: 72.20.Z – Badania naukowe i prace rozwojowe w dziedzinie nauk społecznych i humanistycznych).

[2] Najstarsza wzmianka dotycząca wsi Ryczów pochodzi z 1388 r. (por. Kajzer, Kołodziejski, Salm, 2001, 436). Nie zachowały się żadne źródła pisane z epoki średniowiecza ani nowożytności, które mówiłyby o istnieniu zamku w Ryczowie.

[3] W trakcie tych prac natrafiono również na pojedyncze militaria i elementy rzędu końskiego, które znajdują się obecnie w zbiorach Muzeum Śląskiego w Katowicach. Są to: grot bełtu oraz fragment silnie zdeformowanej ostrogi (obydwa zabytki pod nr. inw. MŚK/A/1995/2).

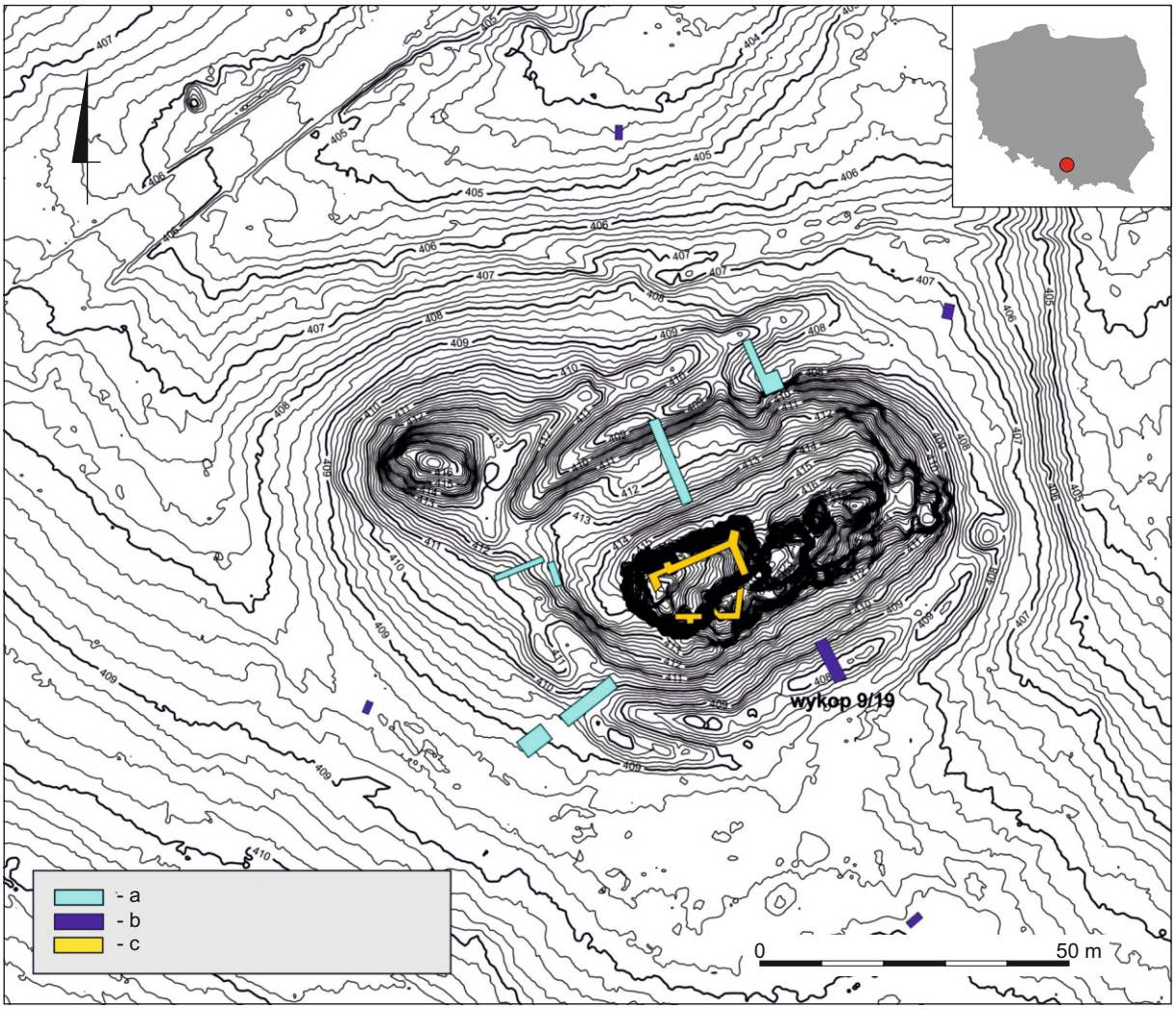

Ryc. 1. Ryczów, pow. zawierciański. Plan warstwicowy stanowiska z zaznaczonymi wykopami archeologicznymi i zachowanymi reliktami założenia murowanego: a – wykopy z l. 1990-1991; b – wykopy z 2019 r.; c – zachowane relikty zamku. *Oprac. M. Furmanek, R. Zdaniewicz* (wg *Bogdanowski 1964, 12, il. 10*).

Fig. 1. Ryczów, Zawiercie distr. Contour plan of the site with marked archaeological trenches and surviving remains of the masonry premise: a – trenches from the years 1990-1991; b – trenches from 2019; c – surviving remains of the castle. *Elaborated by M. Furmanek, R. Zdaniewicz* (after *Bogdanowski 1964, 12, il. 10).*

W 2019 r. przeprowadzono archeologiczne prace uzupełniające, a w ich trakcie obok zasięgu stanowiska rozpoznano również fragment fosy (wykop 9/19), otaczającej pierwotnie założenie od południa (ryc. 1)[4].

Eksploracja zasypiska fosy, szczególnie warstw j.s. 10 i j.s. 14 (ryc. 2), dostarczyła znacznej ilości materiału zabytkowego, w tym przede wszystkim ułamków naczyń ceramicznych oraz kości zwierzęcych o charakterze pokonsumpcyjnym (Zdaniewicz 2019). Wśród przedmiotów wydzielonych znalazły się natomiast tytułowe militaria.

Pierwszy z przedmiotów to fragmentarycznie zachowana ostroga żelazna, zaopatrzona pierwotnie w bodziec gwiaździsty (ryc. 3:1; 4:1). Ostroga ma niekompletny kabłąk, zbliżony pierwotnie kształtem do litery U. W całości zachowało się jedno z jego ramion, łukowato wygięte w rzucie bocznym, zakończone owalnym zaczepem ogniwkowym z pojedynczym otworem. Bodziec u podstawy ma przekrój owalny, a zakończenie ukształtowane jest w formę zaokrąglonych na końcach widełek, do których pierwotnie zamocowane było poprzecznym nitem, niezachowane obecnie, gwiaździste kółko. U podstawy bodźca, od strony zewnętrznej, widoczne jest podwójne żeberko, które uznać można za element dekoracyjny (ryc. 4:2). Zachowana

[4] Prace prowadzono na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Katowicach.

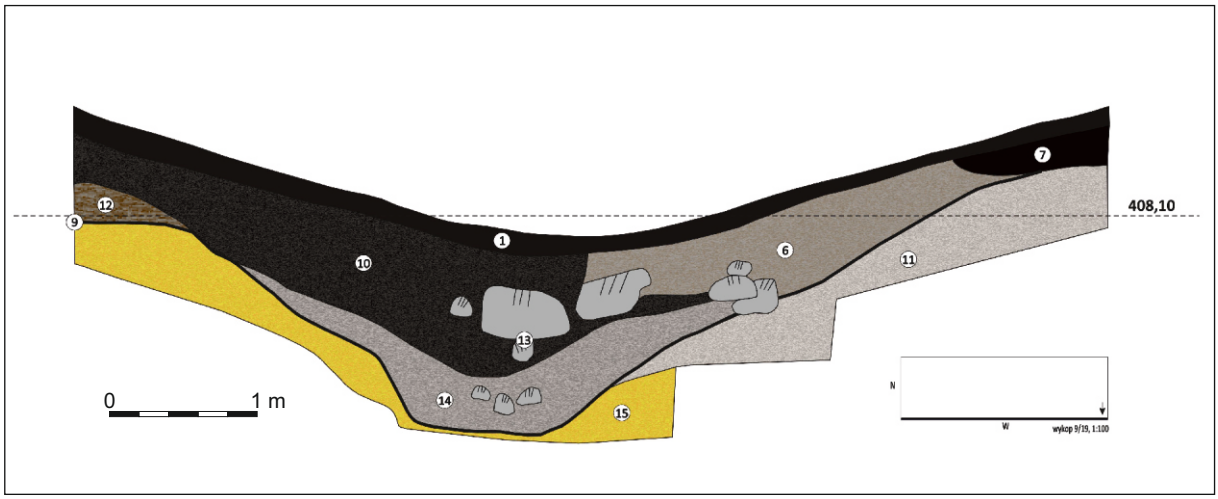

Ryc. 2. Ryczów, pow. zawierciański. Profil E wykopu nr 9/19 założonego w fosie po południowej stronie założenia. *Rys. R. Zdaniewicz*.

Fig. 2. Ryczów, Zawiercie distr. Section E of Trench 9/10 in the moat on the S side of the premise. *Drawing by R. Zdaniewicz*.

długość całkowita ostrogi wynosi 15,1 cm, przy czym długość bodźca – około 3,2 cm, a ramienia kabłąka – około 12 cm. Wymiar zaczepu to około 1,4 × 1,7 cm, o prześwicie – około 0,8 × 0,9 cm.

Okazy takie Stanisław Kołodziejski zaliczył do odmiany D w klasyfikacji ostróg z bodźcem gwiaździstym z terenu Małopolski (Kołodziejski 1985, 167). Zabytki te datowane były przez autora na okres od schyłku XIII w. po pierwszą połowę XIV w. W trakcie badań natrafiono także na drugi fragment, obejmujący tylko ułamek ramienia ostrogi zakończonego również owalnym zaczepem ogniwkowym (ryc. 3:2, 4:3). Stanowi on z dużą dozą prawdopodobieństwa relikt zabytku w odmianie D według Kołodziejskiego lub też nieco mniejszej odmiany A (ibidem, 163-167). Ramiona omawianych fragmentów ostróg posiadają nieco inne przekroje, co wskazuje, iż stanowią one fragmenty osobnych okazów. Obydwa zabytki odkryte zostały w warstwie j.s. 10 (ryc. 2) wraz z zabytkami ceramicznymi i wiązać je można z funkcjonowaniem zamku i podzamcza, zapewne w głównej mierze w XIV w.[5]

Omawiana ostroga odmiany D posiada analogie w egzemplarzach z terenu Małopolski. Ostrogę o podobnym kształcie czy rozmiarach odkryto w trakcie badań powstałego w drugiej połowie XIII – XIV w. zamku Lipowiec, pow. chrzanowski, na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej (Małocha 2013, 295-296, tabl. 1:5; 2:1) czy też funkcjonującego również w XIII-XIV w. grodziska w Piekarach, pow. krakowski (Hilczerówna 1956, 66; Kołodziejski 1985, 172, Fig. 5:2). Zbliżony wielkością i kształtem bodziec ma również ostroga odkryta w trakcie badań grodziska w Widoradzu, pow. wieluński (Abramek 2007, 103, ryc. 6.2). Podobne zabytki znane są ze Śląska i pochodzą m.in. z datowanych na drugą połowę XIII – XIV w. poziomów z Rynku w Gliwicach, pow. loco (Wachowski 2012, 57, Fig. 67a), czy grodziska stożkowatego w dolnośląskiej Ostrawie, pow. górski (Lodowski 2002, 370). Okazy o podobnej konstrukcji odkryte zostały również w trakcie badań średniowiecznych nawarstwień Nowego Targu we Wrocławiu (Marek 2018, Fig. 435:d-e, 437:b, 442:a, 444:c-d, 446:a,d, 448:a-b,d). Pochodzące z XIII-XIV w. ostrogi tego typu znane są z terenu Czech i jest to m.in. zestaw ostróg z badań zamku Přerovec, okr. Opava na Śląsku Czeskim (Kouřil, Wihoda 1997, 210, obr. 9) czy wykopalisk na terenie zanikłej wsi Bystřec, okr. Ústí nad Orlicí na Morawach (Belcredi 2006, 271, tabl. XLVI).

[5] Należy tu zwrócić uwagę, iż w wypełnisku jednostki stratygraficznej (j.s. 10) wraz z omawianymi reliktami ostróg natrafiono na bardzo wysoki odsetek ułamków ceramiki, które pod względem technologicznym nawiązywały do wczesnośredniowiecznych technik produkcji naczyń, charakterystycznych dla XIII stulecia. Naczyniom tym towarzyszyły jednak fragmenty głównie garnków, wypalonych w atmosferze redukcyjnej, ewidentnych wytworów garncarstwa późnośredniowiecznego. Współwystępowanie tzw. ceramiki tradycyjnej wytwarzanej przez lokalnych wytwórców wraz z produktami miejskiego garncarstwa cechowego w XIV w. nie jest jednak rzeczą wyjątkową, szczególnie w przypadku wiejskiego obiektu rezydencjonalno-obronnego, z jakim niewątpliwie mamy tu do czynienia (por. Kruppé 1981, 129-130).

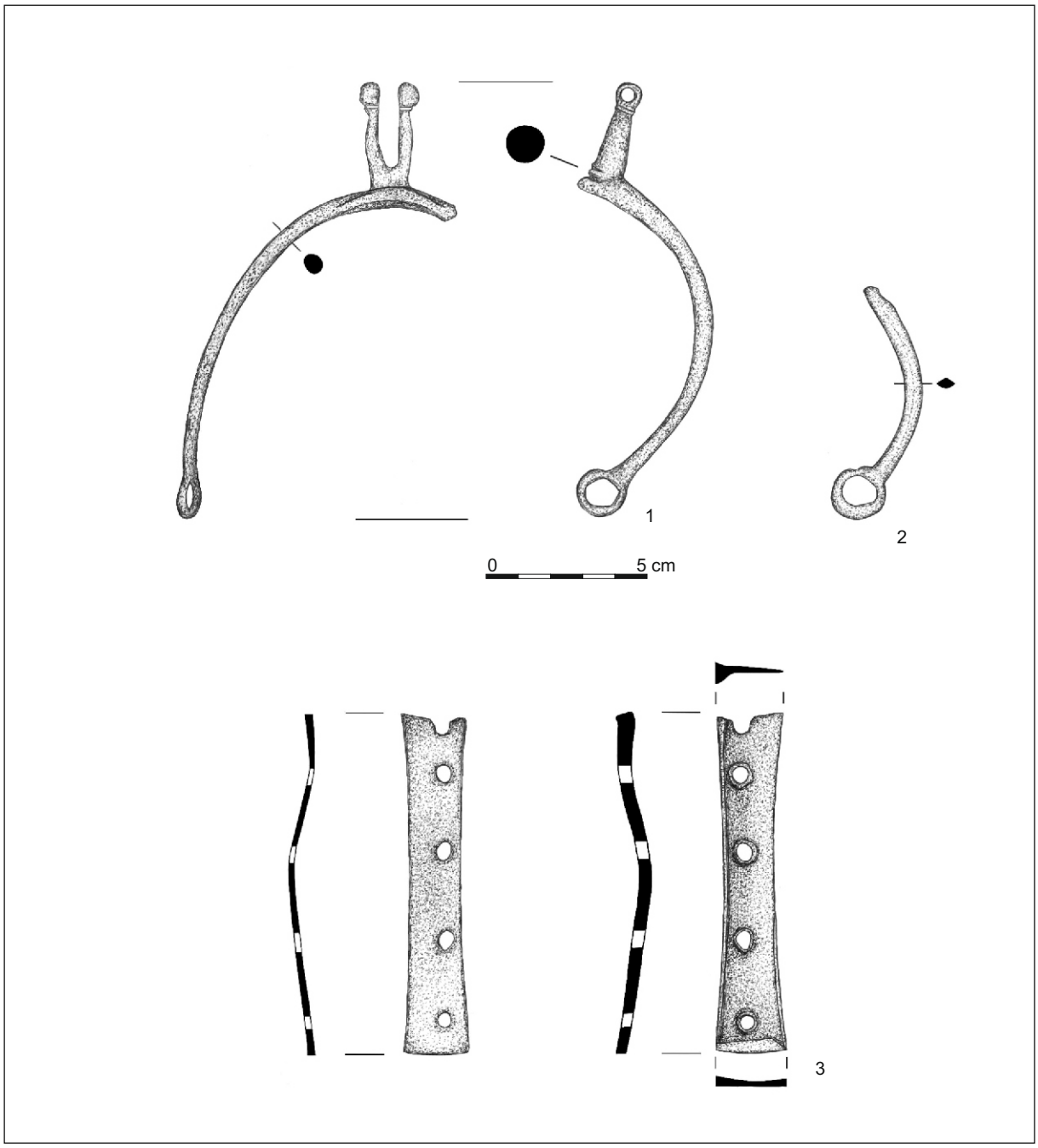

Ryc. 3. Ryczów, pow. zawierciański. Militaria z badań w 2019 r.:1-2 – fragmenty ostróg żelaznych; 3 – rękojeść noża bojowego / puginału nożowego. *Rys. R. Zdaniewicz*.

Fig. 3. Ryczów, Zawiercie distr. Weaponry from the excavations in 2019: 1-2 – fragments of iron spurs; 3 – fragment of the tang of a battle knife / knife-shaped dagger. *Drawing by R. Zdaniewicz*.

W trakcie badań w 2019 r. w wypełnisku wykopu założonego w fosie (j.s. 14) odkryty został również fragment trzpienia rękojeści broni białej, zapewne w typie noża bojowego / puginału nożowego (ryc. 3:3; 4:4). Ma on formę sztabki, z wybitymi pięcioma otworami, w tym cztery to otwory po nitach mocujących pierwotnie oprawę, a jeden, górny, służył być może do zainstalowania bocznej tarczki ochronnej. Z jednej ze stron trzpień jest płaski, z drugiej posiada wyraźnie pogrubioną jedną z krawędzi wzdłużnych oraz zawiniętą do wewnątrz i zakutą „na zakładkę" krawędź dolną. W górnej części w miejscu złamania widoczny jest niewielki zaczątek podstawy głowni okazu (ryc. 3:3). Długość maksymalna zabytku wynosi 10,5 cm, szer. – 2,2 cm, grub. 0,3-0,6 cm, średn. otworów – około 0,5 cm.

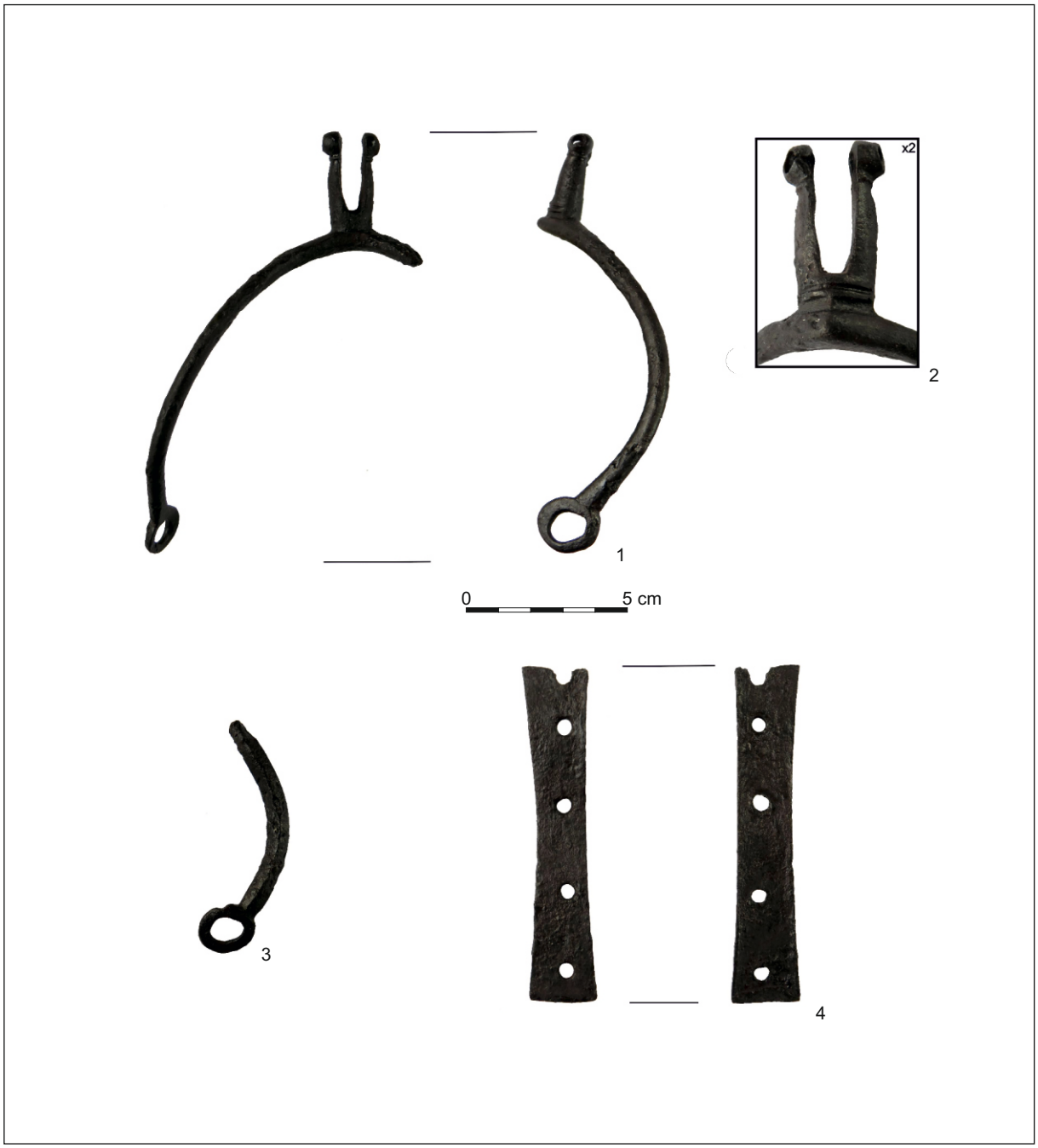

Ryc. 4. Ryczów, pow. zawierciański. Militaria z badań w 2019 r.: 1, 3 – fragmenty ostróg żelaznych; 2 – element zdobniczy u podstawy bodźca ostrogi (zbliżenie); 4 – trzpień rękojeści noża bojowego / puginału nożowego. *Fot. R. Zdaniewicz*.

Fig. 3. Ryczów, Zawiercie distr. Weaponry from the excavations in 2019: 1, 3 – fragments of iron spurs; 2 – ornamentation on the neck of the spur (close-up); 4 – fragment of the tang of a battle knife / knife-shaped dagger. *Photo by R. Zdaniewicz*.

Fragmentaryczność omawianego elementu nie pozwala na wytypowanie bardziej precyzyjnej analogii wśród tego typu okazów broni białej pochodzących z terenu Europy Środkowej. Bardzo zbliżona formą i wymiarami posiada trzpień puginału nożowego przechowywanego w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu, który odkryty został w nieznanej miejscowości na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej (Imiołczyk, Kawka 2017, 34, kat. 17). Jest on datowany ogólnie na XV w. Taki model ukształtowania trzpienia rękojeści znany jest z okazów XV-wiecznych noży bojowych z terenu Czech, np. z okazu miejscowości Brníčko, okr. Šumperk, Dobrotice, okr. Kroměříž czy zanikłej wsi Kocanov, okr. Brono-venkov na Morawach (Žákovský 2014, kat. 13, 40, 63).

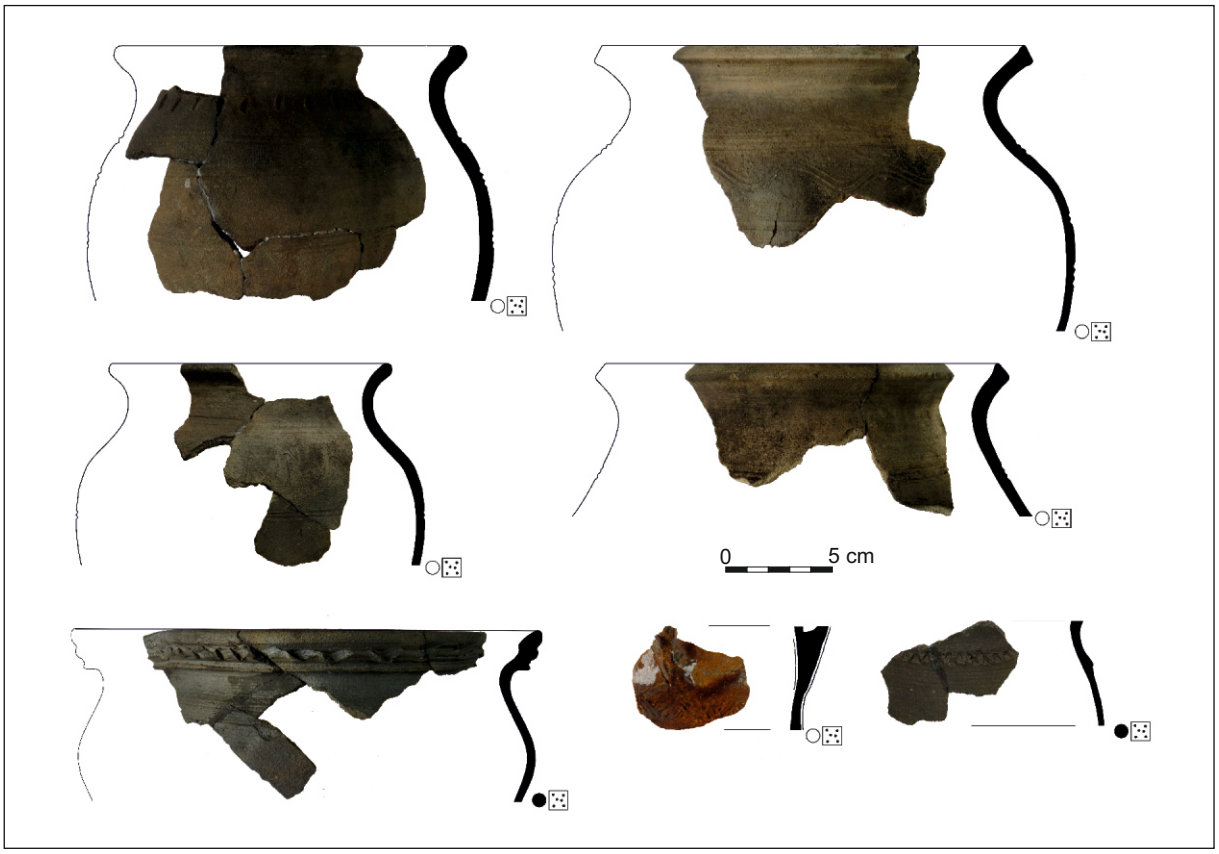

Ryc. 5. Ryczów, pow. zawierciański. Fragmenty naczyń ceramicznych pochodzące z części przydennej wypełniska fosy (j.s. 14). *Oprac. R. Zdaniewicz*.

Fig. 5. Ryczów, Zawiercie distr. Fragments of vessels found in bottom parts of the moat (j.s. 14). *Drawing by R. Zdaniewicz*.

Zbliżonej wielkości, lecz masywniejszą rękojeść ma puginał nożowy przechowywany w Muzeum w Jaworze, a datowany na drugą połowę XIV – XV w. (Marek 2008, 28, 192, ryc. 19:b-d). Omawiany tu zabytek odkryty został w partiach przydennych wypełniska fosy (j.s. 14) wraz z licznym materiałem, który wiązać można z użytkowaniem zamku i podzamcza, zapewne w głównej mierze w XIV stuleciu (ryc. 5)[6].

Przedstawione fragmenty uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego odkryte zostały, jak wspomniano powyżej, wraz licznym zespołem ułamków naczyń oraz odpadków pokonsumpcyjnych. Zapewne uszkodzenie spowodowało, iż trafiły na swoisty „śmietnik historii" ryczowskiego zamku. Na podstawie tych znalezisk można wnioskować, że obiekt nie funkcjonował długo i być może już w końcu XIV lub początkach XV w. stał się ruiną. Trudno określić, co było tego powodem. O założeniu milczą źródła pisane epoki. Niewielkie założenie rezydencjonalno-obronne w Ryczowie ma jeszcze z pewnością duży potencjał badawczy, zarówno dla badaczy *architecturae militaris,* jak też kultury materialnej czasów średniowiecza. Dotychczas badaniami archeologicznymi objęto jedynie fragment założenia znajdujący się u podnóża skały, na której posadowiono właściwy dom zamkowy. Czas jednak nie jest sprzymierzeńcem tego miejsca. Część tej budowli uległa już zniszczeniu za sprawą rozszczepienia się i oderwania w przeszłości fragmentu skały. Nie sposób stwierdzić, czy to właśnie procesy geologiczne nie doprowadziły do upadku zamku. Erozja wapiennego ostańca postępuje, a liczba szczelin widocznych w powierzchni skały świadczy, iż przyszłość zachowanych pozostałości zamku bez zabezpieczenia może być tragiczna. Ostatnie lata przyniosły jednak dużo dobrego twierdzom jurajskim, bo zabezpieczono i wyremontowano wiele tutejszych obiektów, m.in. w Smoleniu, Mirowie czy Ojcowie. Oby los był równie łaskawy dla urokliwej strażnicy w Ryczowie.

[6] W obrębie warstwy j.s. 14, podobnie jak we wspomnianej wcześniej j.s. 10, odkryto również materiał o cechach garncarstwa wczesnośredniowiecznego, jak też późnośredniowiecznego.

Bibliografia

Niepublikowane opracowania:

Zdaniewicz R. 2019. *Sprawozdanie z badań archeologicznych reliktów zamku w Ryczowie, pow. Zawiercie, woj. śląskie (AZP 94-53/4)*. Katowice (mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Katowice).

Žákovský P. 2014. *Tesáky a problematika jednosečných zbraní středověku a raného novověku*. Brno (praca doktorska w Archiwum Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty, Masarykova univerzity Brno).

Opracowania:

Abramek B. 2007. *Militaria z grodziska średniowiecznego w Widoradzu nad Rudą koło Wielunia*. W: J. Olczak (red.), *Studia z dziejów wojskowości, budownictwa, kultury*. „Archaeologia Historica Polona" 17, 95-111.

Belcredi L. 2006. *Bystřec: o založení, životě a zániku středověké vsi: archeologický výzkum zaniklé středověké vsi na Drahanské vrchovině 1975-2005*. Brno.

Bogdanowski J. 1964. *Dawna linia obronna jury krakowsko-częstochowskiej: problemy konserwacji i adaptacji dla turystyki*. „Ochrona Zabytków" 17/4 (67), 3-36.

Guerquin B. 1984. *Zamki w Polsce*. Warszawa.

Hilczerówna Z. 1956. *Ostrogi polskie z X-XIII w.* Poznań.

Imiołczyk E., Kawka W. 2017. *Rekonstrukcje przeszłości. Ślązacy pod Grunwaldem. Katalog wystawy*. Bytom.

Kajzer L., Kołodziejski S., Salm L. 2003. *Leksykon zamków w Polsce*. Łódź.

Kołodziejski S. 1985. *Les éperons à molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Âge.* W: A. Kokowski (red.), *Mémoires archéologiques*. Lublin, 161-179.

Kouřil P., Wihoda M. 1997. *Přerovec – k počátkům opevněných šlechtických sídel ve Slezsku*, In: R. Nekuda, P. Michna, J. Unger (eds.), *Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy*. Brno, 204-218.

Kruppé J. 1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Lodowski J. 2002. *Gródek późnośredniowieczny w Ostrawie, pow. Góra*. „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne" 44, 363-373.

Małocha J. 2013. *Typologiczno-chronologiczna analiza zespołu średniowiecznych militariów oraz elementów oporządzenia jeździeckiego z Lipowca*. W: Z. Gogola (red.), *Habent omnia tempora sua: prace ofiarowane ks. prof. dr. hab. Januszowi Wyciśle*. Kraków, 285-301.

Marek L. 2008. *Broń biała na Śląsku od XIV do XVI w*. Wratislavia Antiqua 10, Wrocław.

Marek L. 2018. *Militaria.* W: J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy Placu Nowy Targ we Wrocławiu*. Wratislavia Antiqa 23, Wrocław, 563-664.

Pierzak J., Rozmus D. 1994. *Średniowieczny zamek w Ryczowie, pow. Ogrodzieniec, woj. Katowice*. „Śląskie Prace Prahistoryczne" 3, 162-172.

Wachowski K. 2012. *The uses of the market square in the light of anaysis of metal finds*. W: M. Michnik, J. Piekalski (red.), *Archeology of a Pre-Industrial Town in Silesia: Case Study Gliwice*. Wratislavia Aniqua 16, 51-60.

Radosław Zdaniewicz

WEAPONRY FROM THE EXAMINATIONS OF THE MOAT OF RYCZÓW CASTLE IN THE KRAKÓW-CZĘSTOCHOWA JURA

Summary

Archaeological examinations carried out in 2019 within the moat which surrounded the fore-castle of Ryczów Castle (Śląskie Voivodeship, Poland) (Figs. 1-2) brought a discovery of individual elements of riding gear and side arms. As it can be speculated, the premise came into existence in the 14th century, perhaps as part of construction of a defence system in the Kraków-Częstochowa Jura, undertaken by King Kazimierz the Great (1333-1370). This issue, however, is not fully determined.

The first artefact that was discovered in the course of research is a fragmentarily preserved iron spur. It was originally provided with a rowel and a link-shaped terminal (Figs. 3:1; 4:1). Stanisław

Kołodziejski classified such finds as Type D in his typology of spurs with rowels from Lesser Poland. He dated this type to the period between the late 13th to the first half of the 14th centuries. Furthermore, yet another fragment of a spur was discovered during the works. It was merely a fragment of the heel band, which also ended with a link-shaped terminal (Figs. 3:2, 4:3). It is very probable that this find is a vestige of a Kołodziejski Type D spur or of a somewhat smaller variant of Type A. In the course of these examinations a fragment of the tang of a side weapon was also discovered. This was perhaps part of a battle knife / knife-shaped dagger (Figs. 3:3; 4:4). It has the shape of a bar with five punched openings. Four of these were openings for rivets which initially fastened handle scales, while the top one was perhaps used for attaching a protective side guard. The discussed artefact was discovered in bottom parts of the moat's fill together with numerous pottery artefacts which can be related to the use of the castle and the fore-castle, perhaps chiefly in the 14th century (Fig. 5).

Translated by Grzegorz Żabiński